

'Het is prachtig daar'

Bijzondere ervaringen rondom sterven en dood

Als geestelijk verzorger vertrouwen mensen je verhalen toe over bijzondere gebeurtenissen rondom sterven en dood. Hoe reageer je erop? Marieke Schoenmakers constateert schroom onder geestelijk verzorgers. In dit artikel beschouwt zij, aan de hand van literatuur, hoe dergelijke ervaringen geduid kunnen worden. Ze benadrukt hoe belangrijk het is deze verhalen te herkennen en erkennen, zeker in een context waarin ze vaak gemedicaliseerd worden. Bovendien zijn deze eigentijds-religieuze ervaringen vaak een bron van betekenis. Typisch een onderwerp dus voor geestelijk verzorgers?

Marieke Schoenmakers

ALS GEESTELIJK VERZORGER in (vroeger) de ouderenzorg en (tegenwoordig) het ziekenhuis ben ik betrokken bij stervenden en hun families, alsook bij mensen die in een levensbedreigende situatie verkeren of verkeerd hebben. Het viel me op dat sommigen van hen over ervaringen vertellen die het verstand en de zintuigen te boven gaan. Het zijn verhalen die mensen vaak voor zich houden, uit angst niet geloofd te worden, terwijl er veel betekenis aan toegekend wordt door degenen die het overkomt. Ik zie het daarom als een taak van de geestelijk verzorger om deze vertellingen 'tevoorschijn te luisteren'. Het is tevens van belang te voorkomen dat deze bijzondere ervaringen ten onrechte gemedicaliseerd worden, bijvoorbeeld doordat ze

als hallucinatie worden behandeld. Hiervoor is het nodig dat de beroepsgroep zelf meer bekend raakt met deze materie en zich ertoe weet te verhouden. Er is op dit gebied namelijk nog veel verlegenheid onder geestelijk verzorgers.

In het ziekenhuis begeleidde ik een ongeneeslijk zieke patiënt. Op een dag rapporteerde een verpleegkundige in haar dossier: 'Mevrouw praat al de hele ochtend met haar oma, die ze in de hoek ziet staan.' Anderhalve week later overleed ze. Was het een hallucinatie of had deze vrouw contact met een overleden dierbare?

In dit artikel worden voorbeelden gegeven van buitengewone verhalen die mij toevertrouwd zijn. Ik reik een begrippenkader aan waarmee

Bijzondere ervaringen op de grens van leven en dood

Een stervende vrouw zag haar overleden man en die zei dat hij haar kwam halen.

Een zieke vrouw hoorde de laatste weken van haar leven engelengezang voor het slapen, en werd daar rustig van.

Een man die op de intensive care door het oog van de naald kroop zag zichzelf liggen en werd naar een wit licht toegetrokken.

De klok stond stil op het moment dat opa overleed.

Een vrouw was niet bang om te sterven omdat haar man tijdens een openhartoperatie 'al even aan de overkant was geweest'.

Een kleindochter ziet haar overleden oma geregeld.

Een vrouw die stopte met eten en drinken zag af en toe een prachtig licht.

Een man trof tot tweemaal toe alle schilderijen in zijn huis scheef aan en zag dat als een plagerij van zijn pas overleden broer.

Een diepdemente vrouw nam een dag voor haar dood heel bewust afscheid van haar dierbaren, wat medisch gezien onmogelijk was.

Een vrouw ziet dagelijks een roodborstje enervaart dat als een teken van haar overleden man.

Een vrouw droomde dat haar man opsteeg naar een schitterend licht, de nacht nadat hij was overleden.

Tijdens een bergwandeling vlogen drie vlinders een half uur lang met een vrouw mee en voor haar gevoel waren dat haar overleden ouders en echtgenoot.

Een man voelt zijn overleden vrouw elke nacht naast zich liggen.

Een oude dame stierf een maand nadat ze melding maakte van het zien van haar overleden moeder.

Na een ongeval voelde een vrouw een hand op haar buik, in het ziekenhuis bleek tegen alle verwachtingen in dat de prille zwangerschap stand had gehouden.

Een zoon zag op het moment van sterven de ziel uit zijn vaders lichaam opstijgen, en is sindsdien niet meer bang voor de dood.

deze verhalen geduid kunnen worden. Vervolgens ga ik in op de vraag of je kunt spreken van religieuze ervaringen, waarbij ik aandacht besteed aan veranderende interpretaties van dat wat als 'heilig' beleefd wordt. Wat voor uitwerking de belevenissen hebben, komt aan de orde in de voorlaatste paragraaf. Ten slotte geef ik handvatten voor de praktijk.

Eindeloos bewustzijn

In een aantal van de aan mij vertelde verhalen (zie het kader) wordt een bijna-doodervaring (BDE) beschreven. Degene die dit fenomeen op de kaart heeft gezet is cardioloog Pim van Lommel. Hij deed onderzoek naar BDE's en schreef hierover de bestseller *Eindeloos bewustzijn* (2007). Een van zijn conclusies luidt dat een BDE verklaard kan worden door de idee van een 'non-lokaal bewustzijn'. Dit is een vorm van bewustzijn die los van het lichaam kan bestaan, eindeloos zou zijn en niet gebonden aan tijd en plaats (Van Lommel, geciteerd in Koedam, 2013, p. 11).

Op deze conclusie, alsook op delen van de studie zelf, kwam forse kritiek, onder anderen van herenonderzoeker Dick Swaab (2010, p. 362) die een BDE als een neurobiologisch verschijnsel ziet. Van Lommels onderzoek is dus omstreden, naar mijn idee onder meer vanwege de rol die geloof(staal) hierin speelt. Door mijn fascinatie voor ervaringen die er – in mijn gelovig perspectief – op duiden dat er een overstijgend zingingsverband is, vind ik het juist prettig dat hij

Was het een hallucinatie of had ze contact met een overledene?

die taal hanteert. Bovendien ben ik van mening dat hij een begrippenkader aanreikt waarmee de mij vertelde verschijnselen verder doordacht kunnen worden.

Van Lommel schrijft niet alleen over BDE, maar ook over aanverwante fenomenen die wijzen op het bestaan van een eindeloos bewustzijn, zoals sterfbedvisioenen en de peri- en postmortale ervaring. In een later interview met Elke Veldkamp (2017) voegt hij hier de zogenaamde terminale helderheid aan toe. Deze begrippen worden hierna uitgewerkt.

Bijna-doodervaring

Bij een BDE is er volgens Van Lommel sprake van 'de (gemelde) herinnering van alle indrukken tijdens een bijzondere bewustzijnstoestand, met enkele specifieke elementen, zoals het ervaren van een tunnel, licht, levenspanorama of levens-terugblik, het ontmoeten van overleden dierbaren, of het waarnemen van de eigen reanimatie (uittreding)' (Veldkamp, 2017, p. 162). BDE is een eeuwenoud verschijnsel dat tegenwoordig vaker gerapporteerd wordt, omdat mensen eerder een levensbedreigende situatie doorkomen. Uit recent onderzoek uit de Verenigde Staten en Duitsland blijkt dat 4,2 procent van de bevolking een BDE heeft meegemaakt, wat vermoedelijk ook voor Nederlanders geldt (Veldkamp, 2017, p. 162-163).

Werkelijk álles kan als heilig worden ervaren

Een BDE wordt onder andere gekenmerkt door intense gevoelens van vrede, rust en liefde. Mensen kunnen teleurgesteld zijn als ze na hun BDE merken dat ze nog leven en door moeten. Een klein percentage (1-2 procent) van degenen die het overkomt, ervaart het overigens als angstig (Veldkamp, 2017, p. 163).

Sterfbedvisioen

Een BDE die op of vlak voor het sterfbed plaatsvindt, wordt een sterfbedvisioen genoemd. Mensen zien overleden dierbaren, engelachtige figuren en/of prachtige landschappen. Sterfbedvisioenen worden vaak niet herkend, omdat er meestal wordt gedacht aan een hallucinatie. Hallucinaties komen voor in de laatste levensfase, maar worden gekenmerkt door verwarde verhalen, terwijl sterfbedvisioenen geruststellend wer-

ken en vaak een andere visie op de dood tot gevolg hebben (Van Lommel, 2007, p. 308-309).

Iets soortgelijks is te lezen bij Ineke Koedam (2013, p. 41-43). Zij verrichtte van 2009 tot 2011 onderzoek naar sterfbedervaringen in opdracht van de Britse neurowetenschapper Peter Fenwick en deed hierover verslag in haar boek *In het licht van sterven*. Zij ondervond dat stervenden in staat lijken zich te bewegen tussen verschillende 'werelden'. Ze vertellen onder andere dat ze bezocht zijn door overleden geliefden die hen zouden komen ophalen en/of helpen met het loslaten van het leven. Ze vergemakkelijken de overgang naar de dood (Koedam, 2013, p. 33-38).

Hoeveel mensen een sterfbedvisioen meemaken, is onduidelijk. Van Lommel (2007, p. 309-310; Veldkamp, 2017, p. 170) refereert aan twee onderzoeken met verschillende uitkomsten: respectievelijk 41 procent en 90 procent van de stervende patiënten maakt er melding van. Het is in ieder geval geen zeldzaamheid.

Terminale helderheid

Vlak voor hun dood kunnen mensen opvallend helder zijn. Wanneer dit medisch gezien onmogelijk is, spreek je van 'terminale helderheid' (Koedam, 2013, p. 106-107; Veldkamp, 2017, p. 170). Vaak betreft het mensen van wie de hersenen ernstig beschadigd zijn, bijvoorbeeld door dementie. Familie vertelt dan dat de stervende ineens een opleving had en van iedereen bewust afscheid nam.

De longarts Sander de Hosson zag dit bij zijn moeder en schreef hierover in *Slotcouplet* (2018, p. 205-206). De laatste tien seconden van haar leven keek zijn moeder de aanwezigen om beurten intens aan, terwijl ze haar ogen al weken gesloten hield. Het is voor hem niet te verklaren hoe ze nog zo helder kon zijn, maar hij is er dankbaar voor.

Het is invoelbaar dat dit van grote betekenis is voor de betrokkenen, zeker als contact al lange tijd onmogelijk was. Hoeveel mensen een terminaal helder moment meemaken, wordt niet vermeld in de bestudeerde literatuur.

Peri- en postmortale ervaring

Een perimortale ervaring geeft informatie over het moment en soms ook over de wijze waarop iemand sterft. Het gaat om informatie die men onmogelijk kan hebben. Van Lommel geeft als voorbeeld dat je opeens (een verschijning van) je vader aan je bed ziet staan die je komt groeten, terwijl dat achteraf het moment van zijn sterven bleek te zijn.

Bij postmortale ervaringen is er contact met (het bewustzijn van) overleden personen, op allerlei mogelijke manieren: het voelen van een aanwezigheid, het letterlijk aangeraakt worden, het 'zien' van een gestorvene, het ruiken van een geur die bij hem of haar hoorde, het op een bepaalde manier samenvallen van gebeurtenissen die zodanig 'toevallig' zijn dat men denkt dat de overledene ermee van doen heeft (Van Lommel, 2007, p. 311- 313).

Het is van groot belang dat mensen hun ervaring kunnen duiden en integreren

Van Lommel (2007, p. 310) schrijft dat peri- en postmortale ervaringen voor velen taboe zijn. Dat is volgens hem ook de reden dat er weinig onderzoek naar is verricht. Toch komt het vaak voor. Van de mensen die een naast familielid verliezen, heeft 50 tot 75 procent weleens het gevoel dat hun dierbare aanwezig is. Een veelgehoord kritiekpunt is dat dit wishful thinking is. Als je iemand intens mist, hoop je immers dat diegene er op de een of andere manier nog is. Van Lommel meent dat dit weliswaar mogelijk is, maar dat het niet de vele voorbeelden verklaart van postmortale communicatie waarin informatie wordt doorgegeven die de levende niet kon weten (Veldkamp, 2017, p. 170-171).

Religieuze ervaringen

In december 2019 werd in dit tijdschrift een column van mij geplaatst, waarin ik twee bijzondere gebeurtenissen uit de praktijk beschrijf (zie

nummer 2019/96). De eerste casus betreft een vrouw die haar al lang overleden moeder zag, een maand voordat ze zelf stierf. De tweede casus gaat over een man die een BDE overkwam op de intensive care (en waar de arts vervolgens een psychiater bij vroeg). In de column gebruik ik de term 'religieuze ervaring' om deze voorvallen te duiden.

Meerdere lezers stelden mij daarop de vraag of ik hier wel kan spreken van religieuze ervaringen. Het antwoord op deze vraag kan eigenlijk alleen gegeven worden door degene die het overkomt; een ervaring is religieus als je die zelf als zodanig interpreteert. Niet alle mensen in de door mij genoemde voorbeelden deden dat overigens. Toen die vrouw mij vertelde dat ze haar moeder had gezien, heb ik mijn vermoeden dat ze binnenkort zou sterven voor me gehouden. Ze was weliswaar oud maar niet ziek, en ik wilde haar niet bang maken. Achteraf, na haar overlijden, heb ik de ontmoeting met moeder als een sterfbedvisioen gelabeld.

De mensen die wel beseften dat ze iets bijzonders hadden meegemaakt, ervoeren het – zo bleek uit gesprekken – als een teken 'dat er meer is tussen hemel en aarde'. Ze werden erdoor gerustgesteld en getroost. Het had een blijvende indruk achtergelaten. Hiermee zijn alle elementen van een religieuze ervaring aanwezig, gelet op de definitie hiervan van Jan van der Lans (2006, p. 19-20). Een dergelijke ervaring heeft volgens hem drie kenmerken:

- een boven het alledaagse uitstijgende heilige werkelijkheid;
- gevoelens van enerzijds vrees en ontzag en anderzijds warmte en onuitsprekelijk geluk;
- er zo diep door geraakt worden, dat mensen erdoor veranderen.

Het eerste kenmerk is voor Van der Lans het meest wezenlijk. Het hangt van de eigen godsdienstige traditie af wat die heilige werkelijkheid is. Het kan zowel persoonlijk als niet-persoonlijk worden opgevat. God, een heilige of een engel zijn voorbeelden van een persoonlijke werkelijkheid. Het universum, een kosmische kracht en het 'zijn' zijn niet-persoonlijke vormen.

Dit soort ervaringen ‘religieus’ noemen, sluit bovendien aan bij hoe anderen hierover geschreven hebben. Zo interviewde godsdienstwetenschapper Koert van der Velde (2007) mensen over hun ‘religieuze belevenissen’ voor dagblad *Trouw* en bundelde deze verhalen nadien in het boek *Religieuze betekenissen*. Veel van deze verhalen zijn vergelijkbaar met de door mij gegeven voorbeelden, met dat verschil dat ze niet alleen situaties op de grens van leven en dood behelzen. Zo is te lezen over BDE’s, over contact met overleden dierbaren en over dieren die voor de betrokkene(n) een diepere lading geven aan het gebeuren.

Ten slotte – het blijkt ook uit Van der Lans’ omschrijving van de heilige werkelijkheid – staat wat als religieus beschouwd wordt niet onomstotelijk vast. In zijn boek *Metamorfosen* legt Erik Borgman (2006, p. 60-61) met behulp van Lynda Sexson uit dat religie aan verandering onderhevig is. Een scherp onderscheid tussen wat profaan is en wat sacraal, is er niet (meer). En wie kijkt door een klassieke theologische bril, ziet niet dat ervaringen van het heilige zich vaak voordoen in het alledaagse leven.

Referentiekader

Het is vermoedelijk vanwege diezelfde klassiek theologische bril dat geestelijk verzorgers zich ongemakkelijk kunnen voelen bij ervaringen die rationeel niet te vatten zijn en evenmin aansluiten bij de buitengewone verhalen uit de geloofstradities. Het referentiekader is hierbij van belang. Om hier meer zicht op te krijgen, gaan we te rade bij hoogleraar Anne-Marie Korte, die zich heeft gespecialiseerd in wonderen. Wonderen zijn voor haar ‘gebeurtenissen die op de een of andere manier wonderlijk, onverklaarbaar of onbegrijpelijk zijn en waarbij meestal iets ten goede keert of goed komt op een onverwachte manier’ (Korte, 2007a, p. 127). Ze spelen zich vaak af in crisissituaties. Ook gaan ze over het uitkomen van diep gekoesterde wensen en over het vinden van een nieuw perspectief (Korte, 2007a, p. 127-128).

Korte analyseerde de ruim tweeduizend brieven die mensen naar de KRO opstuurden, ten behoeve van het tv-programma *Wonderen bestaan* dat zo’n vijftien jaar geleden werd uitgezonden. De omroep riep kijkers op een zelf meegemaakt wonder op papier te zetten, waarvan de meest

aansprekende werden verfilmd. Deze wonderen zijn volgens Korte vergelijkbaar met de religieuze ervaringen in *Trouw*. In een interview zei ze dat het om dezelfde soort belevenissen gaat. De term 'wonderen' zou meer in zwang zijn bij katholieken; protestanten kiezen daarentegen eerder voor 'religieuze ervaringen' (De Beer, 2006, p. 11).

Korte is er bij haar analyse van uitgegaan dat het wonder echt gebeurd is. De geloofwaardigheid was dus geen onderwerp van discussie. Ze keek vooral naar kenmerken van de auteurs, naar tendensen en patronen in de verhalen, alsook naar wat nu eigenlijk precies het wonderlijke is dat heeft plaatsgevonden (Korte, 2007a, p. 123-124). De analyse – ruim tien jaar geleden – bevestigt dat er sprake is van een verschuiving van religieuze denkbeelden en uitingen. Holistische en individuele vormen van spiritualiteit winnen terrein ten opzichte van traditionele en collectieve vormen. Zo past nog geen vijfde deel van de collectie KRO-brieven binnen de context van de grote religies (Korte, 2007a, p. 124, 139). De meeste verhalen zijn individueel van aard en spelen zich niet af in een (geloofs)gemeenschap. Ze worden ervaren in het leven van alledag. Korte noemt ze 'huis-, tuin-, en keukenwonderen' (Korte, 2007a, p. 128).

Bij circa een derde van deze laatstgenoemde wonderen hanteert de verteller een 'niet-religieus referentiekader'; er wordt geen overstijgende betekenis aan het gebeuren toegekend. Voor de schrijvers is het een 'overtreffende trap van toeval'. Het heeft daarom geen uitwerking op hun leven. De helft van deze brieven gaat over redingen en over het terugvinden van personen en voorwerpen. (Korte, 2007a, p. 138).

Twee derde van de huis-, tuin- en keukenwonderen (ruim 55 procent van de totale collectie) duidt Korte als 'eigentijds-religieus'. De schrijvers waren destijds tussen de dertig en zestig jaar oud. Ook hier geldt dat de verhalen zich afspelen in het dagelijks leven, waarin iets bijzonders opvalt. Het grote verschil met het niet-religieuze referentiekader is dat er hier wel een diepere lading aan wordt toegekend. Het 'eigentijds' zit hem in het feit dat het om kleinschalige en persoonlijke verhalen gaat, waarin er geen

sprake is van een 'voorgegeven heiligheid'. Werkelijk alles kan als heilig worden ervaren. Tegelijk zijn de wonderen weer niet zo uniek, in die zin dat dikwijls dezelfde elementen drager zijn van het bijzondere: natuurverschijnselen (zoals licht), voorwerpen (vaak klokken en sieraden), personen (waaronder overledenen) en dieren (vaak vogels en vlinders). Men neemt een andere dimensie waar, die nogal eens omschreven wordt als: 'Er is meer', of: 'Er is iets.'

Richt je op wat de ervaringen betekenen voor mensen

Bij een op de vier eigentijds-religieuze wonderen gaat het om het ervaren van (een teken van) een gestorven dierbare (Korte, 2007a, p. 138-139, 144), wat doet denken aan wat Van Lommel schreef over postmortale ervaringen. Een voorbeeld uit de brieven is een vlinder die tijdens de uitvaart een poos op de kist zit. Een ander voorbeeld is het verhaal van een man die vlak na de begrafenis van zijn vrouw twee verstrengelde harten in de sneeuw ziet, op het grasveld voor zijn huis. Mogelijk dat ze veroorzaakt zijn door de vrachtwagen die daar is gekeerd, maar dan nog is het bizar dat die harten – en niets anders – tevoorschijn zijn gekomen. Zijn zoon heeft er nog een foto van gemaakt (Korte, 2007b¹). Of en in hoeverre er in de brieven BDE's, sterfbedvisioenen, minimaal heldere momenten en perimortale ervaringen voorkomen, is overigens niet op te maken uit Kortes analyse.

Het derde referentiekader dat Korte waarneemt, is het klassiek-religieuze. Dit type wonder beslaat ongeveer 15 procent van de brieven en is vooral afkomstig van de wat oudere verteller. Daarnaast is er bij ongeveer 10 procent sprake van een mengvorm van klassieke en eigentijdse elementen (waaronder verhalen met engelen). Deze referentiekaders hebben gemeen – de naam zegt het al – dat er sprake is van een religieuze duiding door de schrijver. Maar terwijl bij de klassiek-religieuze verhalen verwezen wordt naar een God die van bovenaf of buitenaf ingrijpt, is dat

bij de eigentijds-religieuze belevenissen niet het geval (Korte, 2007a, p. 137-138, 144).

De klassiek-religieuze vertellingen sluiten wat betreft vorm en strekking in zekere mate aan bij de wonderverhalen uit de grote geloofstradities. Er zijn verhalen opgestuurd uit verschillende religies, maar verreweg het merendeel was katholiek van aard. Wat niet vreemd is, aangezien het een katholieke omroep betreft die ook nog eens om 'wonderen' vroeg. Het wonder wordt toegeschreven aan God, Jezus, Maria en/of heiligen en vindt plaats in een kerk, kapel, bedevaartsoord en/of onder invloed van een religieuze leider. Vaak gaat er gebed, een pelgrimstocht of het branden van kaarsen aan vooraf (Korte, 2007a, p. 123-124, 137).

Als voorbeeld van een klassiek-religieus wonderverhaal noemt Korte de reis naar Lourdes van twee vriendinnen. Het lukt hun beider dochters maar niet om in verwachting te raken. De moeders bidden in Lourdes tot Maria voor een zwangerschap. Negen maanden later bevallen de dochters op dezelfde dag elk van een zoon (Korte, 2007b).

Uitwerking

Korte heeft tevens onderzocht wat voor uitwerking het wonder heeft. Een derde van de schrijvers heeft dit verwoord in hun brief: 'Ze vermelden dankbaar te zijn, getroost, bevrijd te zijn van angst, de zekerheid te hebben gekregen dat dierbare overledenen het goed maken, het besef te hebben gekregen dat er "meer" is, dat zij zich gedragen of beschermd voelen of dat hun geloof in God hiermee is begonnen, bevestigd of hersteld' (Korte, 2007a, p. 128). Bij Van Lommel (2007, p. 313), Van der Velde (2007, o.a. p. 56) en Koedam (2013, p. 41) zijn soortgelijke effecten te lezen. Hier is echter wel een kanttekening op zijn plaats. Al eerder zagen we dat sommigen een angstige BDE meemaken en het is voorstelbaar dat andere religieuze belevenissen eveneens gevoelens van schrik veroorzaken. Bovendien is het zo dat dit soort ervaringen – ook positieve – je leven kan ontregelen. Van Lommel zet dit uiteen in zijn interview met Veldkamp (2017, p. 168) over BDE's. Als je niet weet hoe je de ervaring moet interpreteren en als je haar niet kunt delen

met naasten, dan kun je in een 'existentiële crisis' komen. Dit kan onder andere leiden tot eenzaamheid, heimwee en het gevoel niet in je leven te 'passen'. Het is daarom van groot belang dat mensen hun ervaring kunnen duiden en kunnen integreren in hun levensverhaal.

Gelet op de impact spreekt Korte de hoop uit dat mensen hun schroom opzij zetten als het gaat om het door hen ervaren (hedendaagse) wonder. Vaak aarzelt men, uit angst niet serieus genomen te worden. Ze ziet hierin een opdracht voor de gevestigde kerken, die '(...) gewoonlijk niet zoveel geloof hechten aan persoonlijke en kleinschalige wonderverhalen' (Korte, 2007b). De kerken hebben volgens Korte moeite met moderne wonderverhalen, omdat er geen rol is weggelegd voor God of de Bijbel (Korte, 2007a, p. 129). Maar juist zij kunnen voor het duiden van eigentijdse belevenissen putten uit de wonderverhalen van de eigen traditie (Korte, 2007b). Wat mij betreft ligt hier niet alleen een opdracht voor de kerken, maar ook voor geestelijk verzorgers.

Implicaties voor de praktijk

Uit dit artikel blijkt dat mensen niet zelden buitengewone dingen meemaken en dat de kans hierop groter is in een crisissituatie. Kortés onderzoek laat zien dat – onder de schrijvers van de wonderverhalen – de behoefte aan religieuze duiding hiervan groot is. Waarbij opvalt dat het merendeel van hen dit doet op eigentijds-religieuze wijze (Korte, 2007b). Het is voorstelbaar dat dit alles ook geldt voor mensen in het algemeen. Deze eigentijds-religieuze belevenissen passen vaak niet binnen de kaders van de kerken. Ze passen bovendien niet goed in ons rationele wereldbeeld. Het maakt dat veel mensen terughoudend zijn om erover te vertellen. Terwijl het van belang is dat dit deel van het levensverhaal er mag zijn. Het betekent dat geestelijk verzorgers alert dienen te zijn op signalen dat er (eigentijds-)religieuze ervaringen in het geding zijn. Het herkennen, erkennen en duiden van deze fenomenen is essentieel. Het is voor mensen een geruststelling als ze horen dat ze niet de enigen zijn die iets soortgelijks meemaken. Ze hebben de bevestiging nodig dat het niet 'raar' is wat hen is overkomen.

De theoretische kaders van Van Lommel en van Korte helpen hierbij. Dankzij Van Lommel kunnen belevenissen rond het (bijna-)sterven – waarop de focus lag in het artikel – begrepen worden als een BDE, een sterfbedvisioen, een terminaal helder moment, een peri- of postmortale ervaring. En dankzij Korte weten we dat deze belevenissen – waarin vaak dezelfde soort elementen drager zijn van het heilige – passen binnen de trend dat eigentijdse vormen van religie terrein winnen ten opzichte van de traditionele godsdiensten.

Het is wellicht verleidelijk om de waarheidsvraag te stellen. Interessant is dat de schrijvers van de KRO-wonderen zich veelal niet bezighielden met de wetenschappelijke verklaarbaarheid van hun ervaring. Het gaat vooral over hoe de onverwachte wending redding, troost of nieuw perspectief brengt (Korte, 2007a, p. 131). Ik denk dat een vruchtbare begeleiding deze ervaringen niet ‘wegrationaliseert’, maar insteekt bij wat de ervaringen voor mensen betekenen.

Wanneer patiënten vertellen dat ze een overleden dierbare of andere bijzonderheden hebben gezien, is er mogelijk sprake van een sterfbedvisioen. Deze persoon zou weleens binnen korte tijd kunnen overlijden; goede reden voor een bezoek van de geestelijk verzorger en zo nodig voor het inseinen van de verpleging. Mijn ervaring is dat men hier wel voor openstaat, zeker als al jaren met stervenden wordt gewerkt. Bij artsen is dat anders; zij denken vaak aan dementie, delier of hallucinatie.

Als de ander niet verward overkomt en niet gedesoriëteerd lijkt, is het verstandig rekening te houden met een sterfbedvisioen. Het is dan van belang te bewaken dat deze ervaring niet gemedicaliseerd en daardoor ontkracht wordt. Hetzelfde kan gezegd worden over BDE's, terminaal heldere momenten en peri- en postmortale ervaringen. Ik vermoed echter dat het vooral de sterfbedvisioenen zijn die met medicatie 'behandeld' worden. Het is overigens niet altijd eenvoudig om te onderscheiden wat er aan de hand is, maar al eerder is gemeld dat (eigentijds-)religieuze ervaringen weliswaar bijzonder zijn, maar niet uniek; op

een gegeven moment ga je het genre herkennen. Voor de toekomst is het wenselijk dat er geen taboes meer rusten op religieuze ervaringen, waardoor er meer ruimte ontstaat voor het voluit beleven van en vertellen over het buitengewone.

Marieke Schoenmakers werkt als geestelijk verzorger in het Elisabeth-TweeSteden Ziekenhuis te Tilburg. Blogs: <https://metzorgleven.nl/tag/marieke-schoenmakers>. E-mail: mcm.schoenmakers@etzn.nl.

Literatuur

- Beer, A. de (2006). 'Een wonder stelt je leven in een ander licht.' Interview met onderzoekster Anne-Marie Korte. *NartheX*, 5, 8-13.
- Borgman, E. (2006). *Metamorfosen. Over religie en moderne cultuur*. Kampen: Klement.
- Hosson, S. de (2018). *Slotcouplet. Ervaringen van een longarts*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Koedam, I. (2013). *In het licht van sterven. Ervaringen op de grens van leven en dood*. Utrecht: Ankh-Hermes.
- Korte, A.M. (2007a). Van heiligenbeeld tot Space Shuttle. Het wonder(lijke) in de hedendaagse wonderverhalen van het KRO-programma 'Wonderen bestaan'. In C. Caspers, P. Nissen & P. Raedts (red.), *Heiligen en hun wonderen: uit de marge van ons erfgoed, van de late middeleeuwen tot heden* (pp. 119-150). Budel: Damon.
- Korte, A.M. (2007b). *Geloof hechten aan wonderverhalen*. Presentatie van het onderzoek naar de verhalen van het KRO-programma 'Wonderen bestaan' op het symposium 'Wonder boven wonder'. Universiteit van Tilburg, 29 oktober 2007.
- Lans, J. van der (2006). *Religie ervaren. Godsdienstpsychologische opstellen*. Tilburg: KSGV.
- Lommel, P. (2007). *Eindeloos bewustzijn. Een wetenschappelijke visie op de bijna-doodervaring*. Utrecht: Ten Have.
- Schoenmakers, M. (2019). Zesde zintuig. *Tijdschrift voor geestelijke verzorging*, 96 (22), 29.
- Swaab, D. (2010). *Wij zijn ons brein. Van baarmoeder tot Alzheimer*. Steenwijk: Contact.
- Velde, K. van der (2007). *Religieuze belevenissen. Gesprekken over het ervaren van God*. Amsterdam: Van Genneep.
- Veldkamp, E. (2017). *De dood. Vijftien deskundigen over ons levenseinde*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Noot

- 1 Dit betreft een webartikel dat niet meer online staat. Voor een artikel met vergelijkbare inhoud zie Korte (2007a).